

Към въпроса за учебниците по български език

Ганка Янкова

The issue of Bulgarian language textbooks: The text gives the characteristics of the Bulgarian language textbook in terms of linguistic and didactic criteria: scientific quality of educational content and volume of information, difficulty, complexity, orderliness of linguistic information, and more. Subject of comment are theoretical system and the exercises in the textbook in Bulgarian for 7. grade. Specific observations, on a textbook, motivate proposals aspect of securing greater efficiency in learning.

Key words: learning process, textbook, linguistic and didactic characteristics, educational content, exercises, structure, criteria, performance

ВЪВЕДЕНИЕ

Характеристиката на учебника като главно средство за организиране и осъществяване на учебния процес по български език е първото основание за избора на темата на този текст. Второто е, че от много години алтернативните учебници в България са факт и очакванията, свързани с тях, още не са реалност. Реформата в образованието касае и проблема за учебниците, но тя е перманентна и в този смисъл проблемът за учебниците по български език не е намерил еднозначен отговор. Изборът на учебника за 7. клас (върху който са конкретните ми наблюдения) също има категорични основания. Седми клас рамкира периода на прогимназиалния етап на средната образователна степен; външното оценяване в края на 7. клас е възможност за преценка на постиженията и слабостите на учениците и за определяне равнището на тяхната подготвеност за специализираните учебни заведения – езикови гимназии, хуманитарни училища и др. Учебникът по български език в 7. клас би трябвало да осигури и съизмеримо по качество образование.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Вече бе казано, че „учебникът е микромодел на цялостния образователен процес по български език“ [Димчев 2010:187] и като такъв трябва да се съотнася с компонентите на системата – обучение по български език. Определящи за нейния характер са схващанията за цялостност и йерархия между елементите, веднъж на равнище педагогическа система и втори път – на равнище езикова система. Лингвистичната информация в учебниците по български език се анализира не само по отношение на обема и съотнасянето ѝ с лингвистичните знания изобщо, а и като учебно съдържание – елемент на методическата система. От принадлежността на тази информация към подсистемата УС произтича необходимостта тя да се съотнася с всички нейни компоненти. Ако учебникът отразява тези изключително сложни връзки и взаимоотношения, то вариантът на адаптация би функционирал в най-широки параметри.

Истина е, че в урочните статии трябва да присъстват следните акценти: семантика на езиковия факт, видове, граматически признаци, словообразуване, правопис, правоговор, пунктуация, употреба – обобщено представени като:

- признаци на предвидените за изучаване езикови факти;
- операции на анализа, създаването и преобразуването на текстове [Димчев 2010:188].

Целите, регламентирани в учебната програма по български език, предполагат такова представяне на семантичните и формално-граматическите характеристики на езиковите единици, което да мотивира учениците да ги изучават. Нужно е учениците да разберат, че съществуването на всяко езиково явление е мотивирано от собствените му смислови, формално-езикови и функционални специфики, че се изучава, защото има място в собствената им реч, защото знаенето как да го използват, повишава качествата на речта им. И логиката на учебника е добре да отчита този факт. Уроците би трябвало да представят определен неголям обем

лингвистична теория и да бъдат основани на съвременни лингвистични постановки и методически изисквания. Тогава учебникът по български език ще реализира успешни практики за учене.

Учебникът по български език трябва да отговаря на изисквания, включващи се най-малко в три парадигми: лингвистична, педагогическа и семиотична. С оглед на лингводидактическата характеристика на учебника при „характеризирането му акцент се поставя върху следните критерии: обем на информацията, научност на учебното съдържание, трудност и сложност, системност на лингвистичната информация” [Беспалько 1988:85]. Тези критерии, отнесени към училищната практика, насочват към:

- оценка на обема на научната информация и съотнасянето на тази информация със съвременното състояние на лингвистиката;

- вариант на адаптация на лингвистичната информация, избран от авторите;

- подходи за излагане на съдържанието.

По отношение на подбора и обема на учебната информация авторските колективи са улеснени, защото учебната програма предписва какво да се изучава и в какъв обем. Необходимо е да е налице съответствие между нея и учебника, а когато то липсва, коректив на пропуските е учителят. Прецизирането може да бъде и в посока на лингвистична коректност и терминологична точност, и в посока на включване на допълнителни акценти или редуциране на дословни повторения. Наблюденията ми върху един раздел от учебника по български език за 7. клас (Български език за 7. клас, Булвест 2000, 2008 г.) навеждат на следните размисли. Разделът е „Изречението в текста. Сложно съставно изречение” и включва три начални текста, чиято функция позволява да ги наричаме изходни, тренировъчни, за анализ и т.н. Темата е обща: Васил Левски (в аспект на различна интерпретация). Следват осем урочни статии, а деветата е озаглавена „Употреба на сложните изречения в устната и писмената реч. Интонация и пунктуация (Обобщителни упражнения)”.

Този структурен модел е общ за целия учебник. Всяка урочна статия е подчинена на следния алгоритъм:

- задачи за актуализиране на знания и умения, необходими за усвояване на новото УС;

- изходен текст (изнесен в началото на раздела или в отделната урочна статия);

- въпроси към изходния текст за стимулиране на познавателната и комуникативноречевата активност на учениците;

- образци за анализ и прилагане на резултатите от анализа при нови условия;

- обобщаване на резултатите;

- осмисляне на системата от операции;

- задачи за упражнения [виж по-подробно Димчев 2010:189].

Моделът е добре премислен и е виден стремежът на авторите да бъде реализиран.

Първият урок „Видове изречения, използвани в текста” е организиран изцяло върху актуализация на ученото за изречение. Вариантът е методически целесъобразен, в табличен вид се обобщава и систематизира ученото до момента. Наблюдава се организиране на обучението чрез решаване на задачи. Не е сигурно обаче доколко той е приложим в различните условия за изучаване на български език. И ако стремежът е единен тематичен център (предвид текстовете в началото), посочените примери към задача 3 (стр. 43) са като кръпка в иначе единната тъкан на урочната статия: „Двама седмокласници разговарят. Според единия сложното изречение изразява по-сложна мисъл в сравнение с простото изречение. Другият

твърди, че сложното изречение не винаги изразява по-сложна мисъл. Помогнете им, като сравните двете изречения: Разхожда се и пее. Всяка сутрин тя се разхожда из парка на бързи стъпки” (БЕ, 7. клас, Булвест 2000, 2008).

Акцентите във втората статия са: сложно съставно изречение, главно и подчинено изречение, видове подчинени изречения, подчинителна връзка. Лингвистичната информация е точна и прецизна в лингвистичен план. Лингвистичните понятия са трансформирани съобразно с логиката на педагогическата уместност, но включените дидактически текстове в тематично отношение е трудно да се обединят около определен акцент, а обобщенията в посока на съдържателно и формално-езиково единство са препоръчителни заради идеята – текстът (изходен, за анализ и пр.) да не служи само като илюстрация, а да убеждава учениците в комуникативния характер на лингвистичното знание, да представя езиковите факти в система от дискурси, която е водеща за авторите.

Следващият обект на коментар е третата урочна статия „Сложно съставно изречение с подчинено определително изречение”. Отново пестеливо се разкрива семантиката на този вид изречение, като се разчита на аналогия. Изречението, върху което се работи, е от текста за В. Левски. Коментира се и понятието синтактична синонимия. Задачите за самостоятелна работа са включени в упражнения 17, 18, 19 (стр. 48) до 24. Първите две упражнения са върху един текст – „Един кът от Стара планина” – и той е един от най-сполучливите текстове в учебниците по български език. Този текст дава възможност да се работи както на равнище съдържание, така и на формално-езиково равнище (на всички езикови равнища). Позволява реализацията и на лингвокултурологични цели, осъществяването на междудисциплинен подход. Вариативността при въвеждането на подчинените определителни изречения илюстрира богатите изразни възможности на българския език, изключителното художествено майсторство на Иван Вазов, предимствата на синонимните връзки и синтактичната синонимия. Комуникативното, структурното и формалното многообразие на сложното съставно изречение с подчинено определително изречение е показано в единство. Като прибавим и въздействието на текста, посланията на писателя – този текст е доказателство за полифункционалността на текстовете, използвани в уроците по български език, стига тя да е разчетена и осмислена от авторите на учебници, и най-вече от учителя.

Посочените упражнения са мотивирани от комплексния характер на речевите изяви, при които се актуализират елементи от всички езикови равнища, затова в тях задачите са структурирани с основни (свързани с урочната статия) и допълнителни условия (упр. 19, стр. 48). Условията на задачите ги определят като функционални (формират лингвистични и комуникативни умения), с отворен характер (позволяват включването на допълнителни задачи с оглед конкретните комуникативни нужди на ученика).

Наблюденията ми върху всички одобрени от МОМН учебници за 7. клас насочват към следните факти: често информацията за пунктуацията на сложните изречения е непълна, нееднозначна, некоректна. В урочните статии се коментират безспорни и категорични примери, експлицират се правила, които са различни в различните учебници или не са представени в съответствие с официалната кодификация. Поради тази причина съвсем основателна е трвогата на учители, ученици и родители. Все пак предстои външно оценяване.

В никакъв случай не искам да подменям целите на ОБЕ с другата цел: висока оценка на външното оценяване, без двойки. Но за съжаление напоследък в много училища всички усилия са насочени към това и е разбираемо – резултатите от външното оценяване са мерило за образованост на учениците и свършена работа от учителите. И в това отношение на учебника по български език се пада привилегията и отговорността да осигури условия за еднозначно и равнопоставено обучение по български език, а съставителите на формата трябва да отчитат тези проблеми.

По-горе бе казано, че функционалната характеристика на езиковите факти се експлицира основно чрез системата от упражнения, всъщност приложимостта на учебника се свързва повече със системата от упражнения, съответстваща на структурирането на теоретичната информация и във връзка с конкретните комуникативни нужди на обучаваните. И теоретичните, и прагматичните аспекти на учебното съдържание трябва да мотивират учениците да учат български език. Като роден език те го знаят, но за да се справят с трудности в общуването (аналогични на представените в задачите за упражнение), те трябва все пак да прочетат информацията от теоретичния блок на учебника. И тогава тези знания ще им помагат за обосновавания, за правилния избор, те ще бъдат коректив на избора. Какво казват наблюденията над конкретните примери. В раздела са включени 79 упражнения, от тях комуникативните задачи са 11 – за анализ на текста и комуникативната ситуация, за продуциране на текст и др. Подборът е мотивиран от системната работа върху ученическия дискурс и запознаването с основни лингвистични понятия.

Проблемите на ученическия писмен дискурс са включени в учебното съдържание за 7. клас – обособени урочни теми и попълно присъствие в цялото учебно съдържание, както вече казахме, в системата от упражнения.

Вярно е, че учебното време е ограничено, но с правилен подбор на учебно съдържание, с логична структура, с премислени акценти, с мотивиран избор на поднасяне на информацията би трябвало резултатността в ОБЕ да бъде обезпечена. В този ред на мисли бих искала да маркирам следните предложения:

- Време е да се преосмисли употребата на спираловидния принцип на структуриране на УС, не толкова в подмяна на термина, колкото по отношение на еднозначността в разчитането на произтичащите последствия от него.
- Да се осъществи съчетаване на ключови концепти, изведени от вече известни подходи за изучаване на български език (лексикално-тематичен, комуникативен, комуникативноречев и т.н.).
- Линейният принцип също се нуждае от пресемантизация. Описанието на езиковата система да се обвърже с комуникативната образователна парадигма.
- Да се актуализира системата на упражнения с оглед на функционалност и прагматичност.
- Конструирането на проекти за учебни програми да се предхожда от инициране на работни срещи (дискуссионни форуми, семинари) с цел обсъждане на положителните страни и слабостите на сега действащата програма, да се предложат функционални модели за организация на учебното съдържание.

Прегледът на вече споменатото учебно съдържание провокира още един въпрос: Потенциалът на учебниците по български език да реализират и лингвокултурологични цели по време на занятията по български език. За ОБЕ културологичната функция е постоянно актуална. Тя е обща за всички учебни дисциплини, но за обучението по български език овладяването на култура е многозначно. В образователния процес се разкриват връзките и взаимодействията между двете понятия: език и култура и възможните модели за интерпретацията им. Културологичната функция е интегративна и допринася за формирането на ценностната система у подрастващите. Учебникът като „модел на образователния процес“ също е отговорен за осъществяването на културологичните функции на ОБЕ и реализирането на лингвокултурологични цели: чрез текстовете, чрез темите на речевите ситуации за продуциране на текстове, чрез иницираните разговори, чрез популяризиране на престижни езикови модели, като осигуреност на обучението с интерпретации на понятието култура, „в аспект на култура на домашната среда; в аспект на култура – цел на овладяване и в аспект на култура на обучаемия“ [Димчев 2010: 49].

И в този смисъл текстовете в учебника по български език трябва да се избират с оглед на учебното съдържание, възрастта и очакванията на учениците, целите на ОБЕ и т.н. Те трябва да способстват за развитие на интелекта на учениците. Ако се запази и в бъдеще избраният модел, текстовете в началото на всеки раздел трябва да са добре премислени с оглед на функциите им за постигане на многостранно въздействие върху подрастващите (обединяващ тематичен център за раздела; с оглед на система от критерии (основания за избора) – функционални характеристики, стилистична принадлежност, жанрово многообразие, междудисциплинни връзки и т.н.), и най-важното – да са за седмокласници, за шестокласници, за петокласници и т.н. Техният избор е привилегия и отговорност на авторските колективи. Би могъл да се използва събраният емпиричен материал от учители, специализанти, докторанти, студенти, могат да се използват модели от международните изследвания (PISA, PIRLS и др).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Независимо че конкретните ми наблюдения са ограничени (един учебник, един раздел, три урока), те са достатъчни, за да се направят изводи, че учебникът за 7. клас по български език отговаря на много от критериите за качествата на един учебник, но като се имат предвид постоянно променящите се приоритети на динамичното време, в което живеем, трябва да се мисли за алтернативни варианти (освен електронните учебници) с оглед на по-голяма прагматичност и адаптивност. С други думи – да търсим постоянно отговор на въпросите: Как така направеният учебник ще се конкурира с Интернет? Как българският език ще бъде „равностоен състезател“ в надпреварата с английския език...? Как българските ученици да станат по-грамотни, по-образовани? Как да върнем интереса към книгите? Много въпроси! И години – без отговори. Време е промяната да стане факт.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Беспалько 1988: В. Беспалько. Теория учебника. М., 1988
- [2] Димчев 2010: К. Димчев. Основи на методиката на обучението по български език. УИ „Св. Климент Охридски“, 2010
- [3] Янкова 1996: Г. Янкова. За избора на вариативните учебници по български език за 7. клас. В: Български език и литература, 1996, кн. 2, с. 65

За контакти:

Доц. д-р Ганка Иванова Янкова, Катедра по методика, Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“, тел.: 0893 653 161, e-mail: doc.qnkova@abv.bg

Докладът е рецензиран.